

Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna ve Mecâzü'l-Kur'ân İsimli Eseri

Muhammet İkbâl Çalış*

Hicrî II. yy'da Basra'da yaşayan Ebu Ubeyde İslâmî ilimler alanında kaleme aldığı pek çok eserle tanınan bir müelliftir. Tefsir alanına dair yazmış olduğu *Mecâzü'l-Kur'ân* isimli eseri bu sahada oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Fuat Sezgin, Ebu Ubeyde'ye ait bu eseri Hellmut Ritter danışmanlığında doktora tezi olarak tahkik etmiştir. Fuat Sezgin'in tezinde yer alan Türkçe mukaddime Ebu Ubeyde ve eseri hakkında oldukça dikkat çekici bilgiler vermektedir. Bu çalışmada yaşadığı dönemi ve ilmî ortamı, zihin dünyası ve tefsire bakış açısını anlayabilmek adına ilk önce Ebu Ubeyde'nin hayatından bahsedilecek, daha sonra ise *Mecâzü'l-Kur'ân* isimli eserinin mahiyeti, yazılış gayesi ve karakteristik özellikleri ele alınacaktır.

Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ

Hicrî 110 yılında Basra'da dünyaya geldiği rivayet edilen Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ Kureyş'in Teym kabilesine mensup azatlı bir köledir.¹ Ancak bazı kaynaklar onun Bâcervân ya da Bâcırvân olarak isimlendirilen İran'ın Şirvan bölgesinde bir köyde doğduğunu, daha sonrasında henüz küçük yaşlarda iken ailesiyle Basra'ya göç ettiğinden söz etmektedir.² Genel kanaat ise onun Basra'da doğup ömrünün sonuna kadar orada yaşadığı yönündedir. Kaynaklar Ebu Ubeyde'nin nesebi hakkında bilgiler aktarırken babasının ya da dedesinin Bâcırvân'da yaşayan Yahudi bir aileye mensup olduğundan bahsetmektedir.³

- 1 Fuat Sezgin, *Macâz al-Qur'ân, yazan Abu Ubayda Ma'mar b. al-Mutanna'î-Taynî (ölm.209 h.) Tefsir Tarihine Ait Bir Mukaddime*, (yayımlanmamış doktora tezi), Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars filolojisi doktora namzedi, nr. 313, 1950, 39-40. (Diğer dipnotlarda; "Sezgin, Türkçe Doktora" şeklinde verilecektir.)
- 2 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 39-40.
- 3 Süleyman Tülcü, "Ma'mer b. Müsennâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 551-552.

* Sorumlu Yazar: Muhammet İkbâl Çalış (Arş. Gör.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
E-posta: muhammetcalis@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-5948-1564
<https://doi.org/10.26650/di.2019.30.2.0060>

Ebu Ubeyde kendisini karalamak için çıkan dedikodulardan rahatsızlık duyunca babasının ya da dedesinin Yahudi bir aileye mensup olduğunu itiraf etmiştir.⁴

Basra’da eğitim hayatına başlayan Ebu Ubeyde, Asmaî (ö. 216/831), Ebu Amr b. Alâ (ö. 154/771), İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Yunus b. Habib (ö. 182/798) ve Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) gibi Arap dili alanına dair döneminin önemli ilim adamlarından tahsil görmüştür. Ömrünün hemen hemen tamamını Basra’da geçirdiği bilinen Ebu Ubeyde’nin Bağdat’a birkaç kere gittiği ancak orada da kısa süreli olarak kaldığı aktarılmıştır.⁵ Onun ilmî yetkinliğine dair bilgiler aktarılırken Câhiz’in⁶ (ö. 255/869) şu sözü hemen her yerde karşımıza çıkar: “Yeryüzünde Ebu Ubeyde kadar ilimlere vakıf olan bir kimse tanımadım.”⁷

Ebu Ubeyde Arap olmayanların Araplardan üstün olduğunu savunmuştur.⁸ Birçok eserinde de Arapların gerek kültürlerine gerekse gündelik yaşamlarına dair hatalarını, ayıp olarak addedilebilecek kusurlarını ön plana çıkarmış ve bu noktada çok fazla eleştiri almıştır. Nitekim Ebu Ubeyde, döneminde ortaya çıkan ve günümüzde milliyetçilik olarak tanımlanabilecek bir hareket olan şûbiyyenin içerisinde yer almıştır.⁹ Ebu Ubeyde’nin Yahudi bir aileden gelmesinin de Araplara karşı takındığı bu tavırda etkili olduğunu söyleyenler olmuştur.¹⁰ Onun Araplara karşı takındığı bu olumsuz tavrının Arapların orijinal Arapçayı koruyamadıkları şeklindeki kanaatinden kaynaklandığı da söylenebilir. Ayrıca Ebu Ubeyde’nin şûbîliğe dair fikirlerinde döneminin siyasi unsurları da oldukça etkili olmuştur. Nitekim Emeviler, Arap asabiyetine dair bazı uygulamalarla Arap olmayan Müslümanları ikinci sınıf vatandaş gibi görmekteydiler. Bununla birlikte Ebu Ubeyde’nin eserlerini değerlendirdiğimizde okuyucuya şûbî yönünü hiç hissettirmediği görülmektedir. Ancak onun Arapların kültürü ve gündelik yaşamlarına dair verdiği bilgiler her ne kadar doğru olsa da, aslında söylediklerinin Arapları kötülemek kastıyla olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Ebu Ubeyde’nin eserlerini incelerken onun şûbî kimliğine dair düşüncelerinin okuyucunun zihninin bir köşesinde durması onun ne demek istediğini anlamak adına oldukça önem arz etmektedir.

4 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 39.

5 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 40.

6 Mutezillî kelamcılardan olup Arap Edebiyatının en önemli nesir yazarlarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, “Câhiz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 20-24.

7 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 48.

8 Tülücü, “Ma’mer b. Müsennâ”, 27:551.

9 Tülücü, “Ma’mer b. Müsennâ”, 27:551.

10 Adem Yerinde, “Siyasî, Etnik ve İdeolojik Kısaçta Özgün Kalabilen Bir Dilci: Ebû Ubeyde Ma’mer b. Müsennâ”, *Usûl İslam Araştırmaları*, no. 9 (2008): 143.

Ebu Ubeyde'nin hayatına bakıldığında çevresindeki ilim adamlarıyla çok iyi geçinemediği, gerek ilmî gerek kişisel tartışmalardaki üslubunun etrafında kendisiyle geçinebilecek kimseyi bırakmayacak kadar sert olduğu görülmektedir. Hatta bu durum öylesine ciddî bir hal almıştır ki Ebu Ubeyde vefat ettiğinde cenazesine kimsenin katılmadığı kaynaklarda aktarılmıştır. Nitekim Ebu Ubeyde'ye ait *Mecâzü'l-Kur'ân* isimli eserin tahkikini yapan Fuat Sezgin Türkçe mukaddime kısmında onun karakter ve ahlakî anlamdaki zaafına dair rivayetlere altı sayfa kadar yer ayırmıştır.¹¹ Ebu Ubeyde'nin etrafına karşı sert tavrı, ona da çok sert ithamlarda bulunulmasına ve kendisinden ahlaki anlamda oldukça sıkıntılı biri olarak bahsedilmesine sebep olmuştur. Bu ithamlar Ebu Ubeyde'nin dönemindeki ilmî rekabetin bir neticesi olarak da düşünülebilir.¹² Yapılan bu ithamlar onun ilmî şahsiyet ve şöhretine fazlaca zarar vermemiş aksine Buharî ve Tâberî gibi ilim adamları kendisinden büyük ölçüde faydalanmışlar ve yer yer kendisi hakkında övücü cümleler kurmuşlardır.¹³

Ebu Ubeyde'nin yaşadığı döneme ve ortama bakıldığında Arap olmayan Müslümanların Arap diline özellikle önem verdikleri görülmektedir. Hicri II. asırdan itibaren Basra'nın, ilmî ve edebî yönden oldukça canlı bir bölge olduğu bilinmektedir. Basra'nın Afrika, İran, Asya gibi bölgelerden oldukça fazla göç alan bir şehir olduğu, buna bağlı olarak da Arap dilinin o coğrafyada oldukça fazla önemsendiği belirtilmektedir.¹⁴ Ebu Ubeyde'nin Arap diline olan yatkınlığının, döneminin ve ortamının en popüler ilmî uğraşısının Arap dili olmasıyla, onun yukarıda geçtiği üzere Ebu Amr b. Alâ (ö. 154/771) gibi kıraat imamlarından da ders almasıyla oldukça yakın bir ilişkisi olduğu söylenebilir.

Ebu Ubeyde'nin ilmî müktesebatı hakkında yorumda bulunanlar onun Arap dili çatısı altında şu üç ilme yatkınlığı olduğunu belirtmişlerdir; Arap nesepleri ve ahbârı, şiir ve garip lafızlar, nahiv. Yaygın kanaat câhiliyye ve İslamiyet'in ilk yıllarına ait bilgilerin önemli bir kısmının Ebu Ubeyde ile birlikte İslam literatürüne dahil olduğudur. Ancak Ebu Ubeyde'nin bu minvaldeki eserleri değerlendirildiğinde meseleleri daha çok parçacı bir yöntemle ele aldığı ve bütüncüllükten yoksun olduğu görülmektedir. Ebu Ubeyde'nin 200 eser kaleme aldığı kaynaklarda belirtilmiş, Fuat Sezgin de bu eserlerin 123 tanesini eserinde zikretmiştir. Arap şiirleri, kabileler, Kur'ân ve hadisle alakalı filolojik eserlerin yanında *Kitâbü'l-Hayl* gibi atların türlerini ve biyolojilerini anlatan eserler de kaleme almıştır.¹⁵

11 Sezgin, *Türkçe Doktora*, s. 41-47.

12 Yerinde, "Siyasî, Etik ve İdeolojik Kısaçta Özgün Kalabilen Bir Dilci: Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ", 139.

13 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 41-47.

14 Yerinde, "Siyasî, Etik ve İdeolojik Kısaçta Özgün Kalabilen Bir Dilci: Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ", 126.

15 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 59-67.

Mecâzü'l-Kur'ân

Ebu Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı genelde filolojik bir tefsir olarak isimlendirilmektedir.¹⁶ Eser ilk bakışta Kur'ân ilimlerinden biri olan mecâzla da ilişkilendirilebilir. Ebu Ubeyde'nin eseriyle Kur'ân ilimlerindeki mecâzın bağlantısı olmakla birlikte o mecâzın manasını daha da genişletmiş ve teşbih, takdim-tehir, hazif, ihtisar gibi belâgatla ilintili konuları da mecâz kapsamında ele almıştır. Ebu Ubeyde mecâzdan kastının ne olduğuna dair eserinin mukaddimesinde yaklaşık 9 sayfa kadar bilgi vermiştir. Fuat Sezgin Ebu Ubeyde'nin ilgili eserinin *Me'âni'l-Kur'ân*, *Garîbü'l-Kur'ân* ve *Î'râbü'l-Kur'ân* isimleriyle fihristlerde geçtiğini, ilk bakışta bunların ayrı ayrı kitaplar olarak anlaşıldığını söyler. Ancak yaptığı araştırmalar neticesinde Ebu Ubeyde'ye âit olduğu söylenen bu üç kitabın aslında *Mecâzü'l-Kur'ân* olduğunu tespit eder.¹⁷ Fuat Sezgin fihristlerde *Mecâzü'l-Kur'ân*'a verilen farklı isimlerin eserin içeriğiyle alakalı olduğunu söylemiş, *Mecâzü'l-Kur'ân*'da sadece mecâzdan değil i'raktan, garîb kelimelerden ve meâni'l-Kur'ân'dan da bahsedilmesi sebebiyle bu farklı isimlerle fihristlerde yer aldığını belirtmiştir. Nitekim Fuat Sezgin Ebu Ubeyde'nin zamanında kastedilen mecâzla, daha sonraları “kelimenin mevcut manasının dışında kullanılması” olarak yorumlanan mecâzın farklı şeyler olduğunu söylemiş, Kur'ân'da geçen bir kelime ya da ibare için kullanılan “mecâzühu, m'anahu, tefsiruhu, ey” gibi ifadelerin de aynı anlamı kapsadığını ifade etmiştir.¹⁸

Ebu Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı nasıl yazmaya karar verdiğini aktarırken anlattığı anekdota göre; vezirlerden biri kendisini huzuruna çağırılmış ve etrafındaki diğer insanlara Ebu Ubeyde'yi Kur'ân'a ve Arap diline hâkim birisi olarak tanıtmıştır. Bu esnada orada bulunan bir kişi Ebu Ubeyde'ye Saffat suresi 65. ayetle¹⁹ ile ilgili olarak; va'd ve tehdidin somut şeyler üzerinden anlatılması gerekirken Allah'ın neden bu ayette “onun meyvesi şeytanların başları gibidir.” şeklinde soyut bir tabir kullandığını sormuş, Ebu Ubeyde de cevaben; Allah'ın Arapların yaşadığı bir ortama hitap ettiğini, onların zihin dünyalarında şeytanın kötü bir varlık olması hasebiyle böyle bir ifade kullanıldığını söylemiş, ardından da şu şiirle istişhad etmiştir;

“En ala kılıç benim yatak arkadaşım olduğu, keskinliği ile gulyabanilerin dişlerine benzeyen o sivri temrenler benimle beraber bulunduğu halde, o beni nasıl öldürür.”²⁰

16 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 87.

17 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 74.

18 Sezgin, *Türkçe Doktora*, s. 98.

19 (٥٦) إِيَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَجِيمِ (٤٦) طَلَعَهَا كَأَنَّهُ رُؤْسُ الشَّيَاطِينِ (٥٦) (O, cehennemin ta dibinde yetişen bir ağaçtır.

Onun meyvesi şeytanların başları gibidir.)

20 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 72.

Ebu Ubeyde bu şiiri okuduktan sonra sonra, Arapların gulyabani denilen varlığı hiçbir zaman görmediklerini ancak onların nezdinde gulyabaninin korkunç bir varlığa işaret etmesinden dolayı şiirde bu ifadenin kullanıldığını söylemiştir. Soran kişinin ve vezirin bu cevaptan oldukça hoşnut olduğunu gören Ebu Ubeyde insanların zihinlerinde bu ve benzeri, Arapça'yı yeteri kadar bilmemelerinden kaynaklanan sualler oluşabileceğini düşünerek *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı kaleme aldığını söylemiştir.²¹

Ebu Ubeyde eserinde ayetleri Mushaf sırasına göre tefsir etmiştir. Onun eserinde esas mesele genel tefsir algısında olduğu gibi sebep-i nüzûl, ahkâm ve kıssalar, nâsîh ve mensûhlardan ziyade lügat ve nahivdir. Nitekim Ebu Ubeyde bir tefsirin Arap dili ve özelliklerine hâkimiyeti ne kadar fazlaysa o kadar muteber olacağını düşünmektedir.²²

Ebu Ubeyde Hz. Peygamber zamanında yaşayanların Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e ihtiyaç duymayacak kadar anladıklarını ifade etmiş ve mananın onların nezdinde oldukça açık olduğunu söylemiştir. Onun bu düşüncesine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira ashabın Kur'ân'da geçen bazı kelimeleri bizzat Hz. Peygamber'e sorduğuna dair sahih hadisler mevcuttur. Onun bu türden rivayetleri görmediğinden mi bu şekilde düşündüğü yoksa rivayetleri gördüğü halde koyu lügatçiliğinin etkisiyle mi böyle bir yorumda bulunduğu net olarak bilinmemektedir. Ancak Ebu Ubeyde'nin mütevâtir kıraate dahi müdâhele etmesinden hareketle onun koyu lügatçiliğinin rivayetleri görmezden gelecek kadar ön planda olduğunu söyleyebiliriz.²³

Kur'ân'da Arapça dışında hiçbir kelime olmadığını savunan Ebu Ubeyde'nin bu görüşü, Fuat Sezgin'e göre büyük bir hatadır.²⁴ Mesela; kadîm müfessirlerden günümüz müfessirlerine kadar herkesin yorumda bulunduğu ancak hiçbir zaman “anlamı şudur” denilecek kadar ittifak edilememiş hurûf-ı mukattaa meselesinde dahi Ebu Ubeyde bu harflerin herhangi bir anlamının olmadığını, sadece sözün başlangıcını oluşturduğunu söyleyerek kesin bir hükümde bulunmuştur.²⁵ Başka bir misalde ise Ebu Ubeyde; “her kim fil suresinde geçen siccil kelimesinin farsça “seng” ve “kil” kelimelerinden meydana geldiğini söylerse büyük bir hata etmiş olur” diyerek bu kelimenin tamamıyla Arapça olduğunu ve “şedid” anlamına geldiğini ifade etmiştir.²⁶ Buharî'nin aktardığına göre de Ebu Ubeyde'nin çok büyük hata

21 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 72.

22 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 71.

23 Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna et-Temimi, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Mehmed Fuat Sezgin, (Kâhire, Mektebetü'l-Hancî, ty.) 1: 113.

24 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 77.

25 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 80.

26 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 77.

etmiştir dediği kimse tercümanu'l-Kur'ân olarak isimlendirilen ve Hz. Peygamber'in "اللهم فقهه في الدين"²⁷ duasına mazhar olan Abdullah İbni Abbas'tır. Ebu Ubeyde'nin bu tavrı onun Arap diline bağlılığının olması gerekenden oldukça fazla olduğunu, mevcut bir bilgi ashaptan da gelse Arap dilini öncelediğini göstermektedir.

Kur'ân âyetlerinin kadîm Arap şiiriyle tefsir edilmesi de *Mecâzü'l-Kur'ân*'ın bilinen özelliklerinden biridir. Ebu Ubeyde her ayetin tefsirinde şiire başvurmasa da Arap şiiri eserinde hatırı sayılır bir yekûn tutmaktadır. Ona göre şiir Kur'ân'ın manasını izah edebilmek için zarurî bir vasıta. Esasında İbn Abbas'ın da Kur'ân tefsiri hususunda şiire verdiği önem bilinmektedir. Hatta İbn Abbas, Nafi b. Ezzak'ın (ö. 65/685) Kur'ân'da geçen garip kelimelerin anlamlarına dair sorularına, genelde şiiri kullanarak cevap verir.²⁸ Buradaki asıl mesele Ebu Ubeyde'nin kadîm Arap dili ve şiirini Kur'ân'ın tefsiri noktasında ilk sıraya koymasıdır.

Ebu Ubeyde tefsirinin mukaddimesinde "Kur'ân", "âyet", "sûre" kelimelerini dahi şiirle istişhadda bulunarak açıklamıştır. Fuat Sezgin onun bu yönüne de değindikten sonra bir ara bilgi olarak Goldziher'in 310/923 yılında vefat eden Taberî'yi şiirle istişhadda bulunan ilk kimse olarak tanıtmaya itiraz etmiş ve bu kişinin aslında Ebu Ubeyde olduğunu, zaten Taberî'nin tefsirinde yer alan şiirle istişhadın neredeyse yüzde doksanının Ebu Ubeyde'den alıntı olduğunu söylemiştir.²⁹

Eserini incelediğimizde Ebu Ubeyde'nin her ayeti tek tek tefsir etmediğini, kimi yerde 5-10 ayet birden atladığını, kimi kısa surelerde ise sadece bir kelimeyi açıkladığını görmekteyiz. Örneğin; Nasr suresini tefsir ederken sadece "افواجا" kelimesini "جماعات في تفرقة" olarak açıklamıştır. Onun tefsirindeki bu tutumu eserinin tefsirden ziyade Kur'ân lügati olarak kabul edilebileceği kanaatini ortaya çıkarmaktadır. Fuat Sezgin Taberî ve Buhârî'nin Ebu Ubeyde'den hatırı sayılır miktarda yararlandıklarını ifade etmektedir. Fuat Sezgin Taberî'nin eserinin henüz başında, besmeleyi tefsir ederken dahi "rahmân" ve "rahîm" kelimelerinin *Mecâzü'l-Kur'ân*'a başvurarak açıkladığını söylemiştir.³⁰ Taberî, Ebu Ubeyde hakkında net bir kanaate sahip olmamakla birlikte, eserinin bir yerinde ondan övgü ile bahsederken başka bir yerinde onun te'vilde ifrata kaçtığından bahsetmektedir.³¹ Ashaba ya da fukahaya ait güvenilir bir bilgi varsa bunu Ebu Ubeyde'nin görüşüne tercih ettiğini söyleyen Taberî, Ebu Ubeyde ve benzeri filologlardan "ehl-i garip"

27 Buhârî, "İ'tisâm" 4.

28 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 80.

29 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 88.

30 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 84.

31 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 84.

olarak bahsetmektedir.³² Nitekim Fuat Sezgin Taberî'nin ashaptan ve fukahadan gelen görüşleri ehl-i garibin görüşlerine tercih etmesini ifrata kaçmak olarak değerlendirmektedir.³³ Buna bir örnek vermek gerekirse; Taberî Enfal suresi 11. ayette geçen “وَيُنَبِّتُ بِهِ الْأَقْدَامَ” ifadesiyle ilgili olarak; bütün sahabenin bu ifadeye “atların ayakları kumlara batmasın diye” anlamını verdiklerini, Ebu Ubeyde'nin ise bu ifadeye “onların düşmanlarına direnmeleri için üzerlerine sabır indirsın diye” anlamını verdiğini söylemektedir.³⁴ Taberî bu bilgileri verdikten sonra Ebu Ubeyde'nin bu yorumunu sırf sahabeye ve tabiine muhâlif olmak için zikrettiğini ifade etmektedir. Aslında Ebu Ubeyde'nin ilgili ifadeyle ilgili söylediklerini kendisinden sonra gelen bazı müfessirlerin de ifade ettiği görülmektedir. Nitekim Kurtubî, İbn Kesîr gibi müfessirlere bakıldığında onların da bu ifadeye “üzerlerine cesaret indirsın diye”³⁵ ya da “üzerlerine yardım indirsın diye”³⁶ anlamını verdikleri, Ebu Ubeyde gibi âyeti hakikî değil mecâz olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Ebu Ubeyde'nin kimi zaman diğer müfessirler nezdinde de kabul görmüş olan yorumları onun sözünü ettiğimiz muhalif kişiliği ve tefsir sahasındaki duruşunun gölgesinde kaldığı söylenebilir. Bunun yanında Ebu Ubeyde'nin diğer tefsirlerde pek az rastlayacağımız yorumları da olmuştur. Buna da misal verecek olursak Ebu Ubeyde âyette geçen “و نَفَخَ فِي الصُّورِ” ifadesindeki “sûr” kelimesinin suretin çoğulu olduğunu ve kıyamet günü sûra üflenilmesinden kastın insanların yüzlerine üfleneceği olduğunu söylemiştir.³⁷

Taberî gibi Buharî'nin de Ebu Ubeyde'den önemli ölçüde yararlandığı söylenmektedir. Daha sonraları doçentlik tezini Buharî'nin kaynakları üzerine yapacak olan Fuat Sezgin doktora tezi olan bu eserde de *Mecâzû'l-Kur'ân*'ın Buharî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerindeki etkisi” isimli bir başlık açmıştır.³⁸ Buharî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inin tefsir bölümünde Ebu Ubeyde'den hatırı sayılır miktarda faydalandığını söyleyen Fuat Sezgin Buharî'nin Ebu Ubeyde'den “Ebu Ubeyde” olarak değil “Ma'mer” olarak bahsettiğini belirtmiştir.³⁹ Fuat Sezgin *el-Câmiu's-Sahîh*'e yazılan en meşhur şerhlerden biri olan *Fethu'l-Bârî*'nin müellifi

32 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 87.

33 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 87.

34 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 97.

35 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Suudi Arabistan, Daru-Alemi'l-Kütüb, 2003) 9: 466.

36 Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, (Riyad, Dâru Tayyibe, 1999),4: 24.

37 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 97.

38 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 89.

39 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 89.

İbn Hacer'in buradaki "Ma'mer"den kastın muhaddis ve fakih olan Ma'mer b. Reşîd olduğunu söylese de bunun doğru olmadığını, kastedilen kişinin Ma'mer b. el-Müsennâ olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ Fuat Sezgin *el-Câmiu's-Sahîh*'teki tefsir bölümünün ilk cümlesinin dahi Ebu Ubeyde'den alıntı olduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Ayrıca Buharî'nin kimi yerlerde وقال غيره diyerek aslında Ebu Ubeyde'ye ait olan tefsiri İbn Abbâs'a nisbet ettiğini belirtmektedir. Fuat Sezgin Buharî'nin bu tutumunun anlaşılması güç bir hata olduğunu söylemiş ve Buharî'nin eserindeki tefsir bölümünü Ebu Ubeyde'den alıntılarla doldurduğunu belirtmiştir.⁴²

Verilen bu bilgiler neticesinde Ebu Ubeyde'nin ilk dönem tefsirinde oldukça önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Onun eserini yazarken Arap dili ve edebiyatına verdiği büyük önem tefsirinin en önemli özelliklerindedir. Mütevair derecesinde rivayet edilen kıraatlere karşın Arap dili ve belagat kurallarını incelemesi Ebu Ubeyde'nin genel tefsir algısına dair önemli ipuçları vermektedir. Hellmut Ritter'in Fuat Sezgin'e doktora tezi olarak tahkik ettirdiği bu eserin ayrıntılı olarak tetkik edilmesi, günümüz tefsir tartışmaları ile erken dönem eserleri arasındaki irtibatı tespit etmek noktasında oldukça önem arz etmektedir.

Kaynakça/References

- Ebu Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzû'l-Kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. 2 cilt, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1374/1954.
- Fuat Sezgin, *Macâz al-Qur'ân, yazan: Abu Ubayda Ma'mar b. al-Mutanna't-Taynî (ölm.209 h.) Tefsir Tarihine Ait Bir Mukaddime*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Arap ve fars filolojisi doktora namzedi, 1950.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.
- Şeşen, Ramazan. "Câhiz", DİA, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Tülücü,Süleyman. "Ma'mer b. Müsennâ", DİA, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Yerinde, Adem. "Siyasî, Etnik ve İdeolojik Kısaçta Özgün Kalabilen Bir Dilci: Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ", Usûl İslam Araştırmaları Dergisi, Sakarya: 2008, s.119-152.

40 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 89.

41 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 89.

42 Sezgin, *Türkçe Doktora*, 89.